

NYA AVHANDLINGAR

Fredrik Nilsson: *I rörelse. Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Nordic Academic Press, Lund 2000. 207 s. ill. English summary. ISBN 91-89116-13-5.

Fredrik Nilssons avhandling handlar om hur två kategorier av människor under 1800-talets första hälft – drängar och studenter – på olika sätt politiserades. Genom att bli föremål för statsmaktens uppmärksamhet inträdde de på den moderna politiska arenan. Nilssons bärande idé är att detta sker genom en process som han kallar politisering. Politik ses inte som ett fixerat tillstånd med mer eller mindre fasta grupperingar, utan som en transformativ process. Människor befinner sig i politisk rörelse. Med dessa utgångspunkter rör sig denna avhandling idémässigt kring frågor om ideologisering, ”moderna” politiska rörelser och politik – en fokusering som är rätt ovanlig inom etnologin. Avhandlingens kunskapsmål är att förstå kommunikationens, förflyttningens och överskridandets betydelse för politisk handling.

Dessa politiska processer analyseras i ljuset av olika kommunikativa teknologier: För drängaupproret var byahornet, byatrumman och budkavlen viktiga teknologier för att förmedla meddelanden. För skandinavisterna var ångbåten en kommunikationsteknologi som blev en förutsättning för studenternas rörelse. Nilsson utgår från ett nätverksperspektiv som perspektiv på kommunikationsteknologierna:

”Med nya kommunikationsmöjligheter kan individer som tidigare agerade relativt oberoende av varandra, såväl i geografisk som social och kulturell mening, mötas och interagera. Genom att invanda interaktionsmönster bryts kan nya kollektiv uppstå, som företrädare för statsmakten måste förhålla sig till” (s. 20).

Den ena rörelsens kontext är det skånska förindustriella samhället i början av 1800-talet. Den andra är den akademiska världen i Uppsala, Lund och Köpenhamn i mitten av 1800-talet. Trots att drängar och studenter socialt sett befinner sig långt från varandra, menar Nilsson att de förenas genom att de utnyttjar de kommunikationsteknologier som stod till buds. Teknolo-

gierna är mer än hjälpmedel i den politiska kampen. Tvärtom betraktas de av Nilsson som förutsättningar. Det är viktigt för läsningen av avhandlingen att ha klart för sig att tonvikten ligger på logistik och emotionalitet: Ideologiskapande ges medvetet en undanskymd roll.

Som antytts ovan formuleras syftet som ”att analysera kommunikationens, förflyttningens och överskridandets betydelse för politisk handling” (s. 17). I inledningskapitlet som har den oväntade rubriken *Om Lenin inte hunnit fram...*, återfinns ytterligare formuleringar som har karaktären av syftesformuleringar. Bland annat skall författaren ”undersöka hur rörelsens tre dimensioner förhåller sig till varandra” (s. 18). De tre dimensioner som åsyftas är logistik, emotionalitet och ideologi. Ett annat syfte är att diskutera ”de hastigheter och formeringsmöjligheter som framträder i ljudandet från byahorn och budandet med kavlar” (s. 20). På så sätt finns det flera syftesformuleringar som visserligen inte står i motsats till varandra, men gör målsättningen med forskningsuppgiften onödigt diffus. Säkert är denna syftemässiga ambivalens en följd av att avhandlingen är teoretiskt och empiriskt ambitiös.

Den teoretiska inspirationen kommer från flera håll. En viktig utgångspunkt, som närmast är filosofisk, är att varken människor, maskiner eller teknologier ”besitter några inneboende, ’naturliga’ egenskaper” (s. 18). Jag tolkar det som att författaren menar att betydelser skapas i interaktion: Kommunikation och handlingar är sociala, inte naturgivna. Politiskt aktörskap uppstår sålunda i samband med interaktion: Den finns inte där ”från början”. Men, skriver Nilsson, teknologins roll (byahorn, kyrkklocka, ångbåt) måste integreras i analysen ”eftersom de utgjorde det teknologiska kitt som fick människor att komma till bysamlingarna” (s. 18). Därmed måste man studera teknologier i deras specifika kontexter.

Kommunikationsteknologier som binder samman samhällen och som är strategiska, kallar Nilsson med Paul Virilio för ”vektorer”. Tanken är att förändrade kommunikationsteknologier gör att människors upplevelser av till exempel rum påverkas: Går det snabbare påverkas upplevelsen av rummets utsträckning. Med

andra ord kan man uppleva och tala om att platser känns närmare när man fortare tar sig dit. En annan effekt är att människor fysiskt kan röra sig över större ytor, träffa fler människor och interagera med dem. En fråga blir då vilket handlingsutrymme människor får i dessa nya sammanhang. För att belysa detta analyserar författaren drängarnas och studenternas handlingsutrymmen i tre faser: Som en grupp människor med gemensamma intressen som samlas, hur deras symbolspråk och logistik ter sig samt hur statsmakten reagerar. Politiseras till exempel kollektivets handlingsmönster (s. 21)?

Metodologiskt är avhandlingen upplagd så att den sätter drängatågen i kontrast mot skandinavisterna. Distansen mellan dessa båda "fält" fyller ett analytiskt syfte. Materialet är av skiftande art. Rättegångs- och förhörsprotokoll blir bas för rekonstruktion av protesterna i Skåne år 1811. Brevsamlings från myndigheter och studenter blir tillsammans med publicerade berättelser bas för rekonstruktionen av skandinavisternas formeringsprocess (s. 22).

Materialets bearbetning kan med författarens ord karaktäriseras med ordet "teknografi", som är ett slags tillämpad etnografi. Skälet till valet av detta begrepp är tämligen grumligt, vilket jag skall återkomma till. Kanske skulle det ha varit mer kraftfullt om det åtföljts av omfattande problematisering av etnografi använd på historiskt material.

Beträffande tidigare forskning bygger avhandlingen på historisk forskning om bondesamhället och skandinavismen, etnologisk forskning om tattare och moralisk panik. Här finns också en inspiration från etnologisk forskning kring ritualer.

Avhandlingen är uppbyggd kring sex empiriska kapitel. I det första, *Swärdet skall straffa*, behandlas hur de förestående utskrivningarna till armén år 1811 möttes med växande protester hos skånska drängar. När Sverige stod på randen av Napoleonkrigens turbulens, såg sig Karl XIV Johan tvingad att göra särskilda utskrivningar för att kunna försvara landet om det skulle bli angripet.

Direktiven förmedlades av prästerna i samband med högmässorna. Här spelade kyrkklockorna en viktig roll för att binda samman folket, kyrkan och makten: Klockornas klang knöt s.a.s. samman makten med socknens befolkning, menar författaren. Kyrkklockan var en auktoritativ signal till interaktion med makten och en integrerad del av maktutövningen. Ljudet reglerade människors rörelser mot en viktig arena i bondesamhället – kyrkan. Klockans ljud på en gång förtätade och

sammanband rum samtidigt som den utvidgade rummets gränser: "[i det avseendet kan man påstå att] det geografiska rummet miniatyriserades då ljudvågorna fyllde atmosfären och formligen drog allmogen mot kyrkan" (s. 38), skriver författaren. Kyrkan ser Nilsson som en arena för samhällshierarkier (s. 38). Vid kyrkbesöken placerade man sig efter social kategori samtidigt som prästen upplyste de församlade om krav som den religiösa och världsliga makten ställde.

I kapitlet *Byahornet och budkavlen* konstateras att drängarna som regel inte var kallade till byastämman, den lokala politiska församling där socknens viktiga frågor löstes. Men i 2 socknar tog sig drängar överraskande till stämman för att protestera mot utskrivningarna. Protesten spred sig därefter bland allmogen och i rummet.

Huvudparten av de protesterande utgjordes inte oväntat av drängar. Men väl att märka är att drygt en tredjedel var torpare, yrkesmän och åbor. Dessa befann sig i skilda sociala skikt, men förenades genom att alla på olika sätt var knutna till frälsejord, adelns jord. Tillsammans med drängarna skulle de komma att bilda kärnan i en protesterörelse som skulle visa sig bli ganska blodig. Men hur kunde en så socialt brokig samling samlas i en protesterörelse?

I byarna samlades den sociala och ekonomiska eliten (s. 45) vid ljudet av byahorn och byatrummor. Åbor hade tillträde till stämman, men inte drängar och husmän. I likhet med kyrkklockan skapade byahornet förutsättningar för en synkroniserad rörelse. Som sådan var den en form av teknologi, en kommunikationsteknologi som drängarna olovligen utnyttjade för att sammankalla möten. Följden var att alla som hörde ljudet, kom till platsen för stämman.

Drängarna försökte bland annat genom hot om våld att få med sig åbor och bönder. Från de olika byarna begav sig drängarna med följe ut på vägarna, så att rörelsen expanderade (blev synligare, med författarens ord). Ljudets sociala kraft utnyttjades således av drängarna. "Genom att tuta i byahorn hade ett större antal lantarbetare *snabbt* samlats och utfört 'angreppet'" (s. 47), skriver författaren.

Effektiviteten i byahornet stod i relation till det oskiftade samhället där det fungerade mest effektivt. Argumentet för detta är att jordbrukets organisation förutsatte synkroniserade arbetsmönster. Vid den tidpunkten – senvåren och sommaren 1811 – rörde sig människor på grund av arbetets struktur i området och hade kontakt med andra byar. Rörelser var omfattande

i oskiftade byar, kontaktytorna mellan människor större än i skiftade. "Närheten och arbetslivets synkroniserade rytm främjade protestens formering", konstaterar Nilsson (s. 49). Kyrkklockan, byahornet och byatrumman spelade en roll genom att de skapar en akustisk förtätning, en förtätning som "skapade förutsättningar för omedelbar handlingsberedskap då signalen till samling kom" (s. 49).

Vartefter drängatåget rörde sig genom landskapet växte tåget. Sättet att ta sig fram – vandringen – var en långsam "kommunikationsform", vilket gjorde det svårt att synkronisera grupper på andra håll på orten. Man var i otakt med varandra.

En annan form för kommunikation var budkavlen. Med den kunde man överföra information över långt större områden än med hjälp av byahornet och kyrkklockan. För statsmakten var budkavlen ett problem, för med dess hjälp kunde man kommunicera i löndom, utan kontroll. Budkavlen band också samman relativt stora geografiska områden.

En oväntad aspekt på rörlighet som tas upp är träskon. Vandringens långsamhet förstärktes, menar författaren, genom att drängarna sällan hade skor, utan fick gå de långa sträckorna i de opraktiska och förmodligen obekväma träskorna (s. 56 ff.). Av många skäl användes till exempel inte hästar för att komma snabbare fram, bland annat för att drängar inte ägde tillgång till sådana. Även kvinnor fanns i viss utsträckning med i proteströrelsen.

I kapitlet *Statsmakten hinner fram i "tid"* behandlas inledningsvis ryktets roll som informationspridare och som social kraft. Ryktesspridningen sågs av statsmakten som en förutsättning för rörelsens formation och framgång. Bland de högre stånden fanns också en rädsla för revolution. Däremot menar Nilsson att drängarna inte var medvetna om att de kunde tros göra revolution. Tvärtom, deras vandringar handlade om ganska konkreta krav som hade direkt betydelse för deras livssituation. Deras mål var inte att förändra samhället.

Men militären rustade för att kväsa upprорот "med militäriske skrud". Författaren lyfter fram den militäriske skrudens bland annat på hästen som en form av maktsymbolik. Hästen gav också snabbhet och en förmåga för kavalleriet att reagera betydligt snabbare än drängarna. Med hästens hjälp kunde, med Nilssons ord, stora områden snabbt bindas samman. Man kunde också med hästens hjälp snabbare sända meddelanden; alltså ha ett mycket effektivare samband. Plötsligt var

den annars frånvarande statsmakten närvarande. Dualiteten mellan centrum–periferi och nu–då upplöstes (s. 76). Kommunikationen mellan Stockholm och befälhavaren i Skåne skedde genom ett utbyggt och tämligen effektivt postsystem. Rörelsens misslyckande ligger mycket i att den inte förmådde binda samman olika platser. Därmed kom den i otakt med sig själv.

I kapitlet *Vår lilla flytande republik* introduceras avhandlingens andra sociala kategori, studenterna som kallades skandinavister. Nordens enhet och framtid fanns i erkännandet av det gemensamma språket och gemensamma seder, ansåg skandinavisterna. Idén vann gehör bland studenter i 1830- och 40-talens Sverige. Rörelsen syftade till att skapa större utbyte mellan länderna, men också till att vara i opposition mot den rådande ordningen och skapa en union som skulle rikta sin udd mot arvfjenden Ryssland. För kung Karl Johan blev dessa anspråk ett utrikespolitiskt problem samtidigt som det laddade skandinavismen med storpolitik. Vi finner hos rörelsen också liberala idéer som strävade efter reformer och medborgarrätt.

Uppenbarligen väckte skandinavismen stor oro bland maktthavare. Att just studenter var viktiga aktörer inom rörelsen, gjorde att den övertog en del drag från studentrörelsen, inte minst fester. Bilden av studenten som en politiskt fri rumlare var spridd och akademierna var ett slags ideologiska frizoner. Men under denna period såg studenterna också som sin roll att väcka opinion hos folket, varför de alltmer ansågs hota samhällsordningen.

En förutsättning för rörelsens framgångar var, enligt Nilsson, att de använde den nya innovationen ångbåten som transportmedel och som arena. Ångbåten möjliggjorde transporter som i stort sett var oberoende av väder och vind. Därmed kunde den följa en detaljerad tidtabell. Tack vare detta kom ångbåten även att framställas som en bild av framsteg och samhällsutveckling. Den blev en flytande arena för borgerskapet "och resan blev en resa i det moderna, bort från ståndssamhället" (s. 93). Till denna symbolik anknöt också skandinavisterna. Genom att utnyttja den nya teknologins möjligheter till rumslig och tidlig synkronisering, kunde deras kollektiv framstå som starkt i och med att de kunde samlas på samma plats vid samma tidpunkt. I likhet med byahorn och kyrkklocka förtätade ångbåtens rummet.

I kapitlet *Då hoppet tändes* skildras hur Uppsalastudenter 1844 företog en resa till Köpenhamn. Det var inte deras första resa. Året innan hade rektorn sökt

hindra en resa, men inte lyckats. Självaste kungen, Oskar I, hälsade och bad dem ställa in resan. Skälet var en oro för att provocera Ryssland. Under perioden före resan blev stämningen alltmer hätsk mot de resande. Kritikerna ansträngde sig att skildra resan som en onyttig festresa. Det skulle inte gå att skapa politisk legitimitet åt en lustbetonad resa. Lustassociationen hotade att banalisera resan. Rena festprissar gjorde sig ej besvär!

Studenterna såg till att hålla en god disciplin. Försvaret mot dem som nedsättande kallade resan lustresa, var att lyfta fram den som en bildningsresa. Man gjorde vandrande exkursioner på den danska landsbygden. Genom detta såg man sig dela en genuin, äkta folklighet. Genom vandringen skulle vandraren förvandlas och göra paradigmatiske erfarenheter.

En annan aspekt på resorna var mottagandet: Det var viktigt att bli mottagen på ett bra sätt, annars skulle rörelsen enligt dem själva bli marginell. Helst skulle hela borgerligheten finnas närvarande som publik. När Köpenhamnsstudenterna anlände till Uppsala 1843 hälsades de av kanonsaluter och blommor.

Iscensättning och entusiasm är rubriken på ett kapitel som lyfter fram olika former av rituella iscensättningar som skandinavisterna utnyttjade. Bland annat noteras här att ljudet var en viktig del av skandinavisternas möten. Den kollektiva entusiasmen hördes ljudligt genom hurrarop. Just hurraropen hade en dubbel botten eftersom de bara något årtionde innan i samband med de Crusenstolpska kravallerna i Stockholm använts som ett vapen mot makten. Följden var då att flera hurraropande arresterades: Ljudet, ordet, hade fått en politisk symbolisk betydelse av mått. En anledning till hurraropens kraft, reflekterar Nilsson, är säkert dess ursprung i folkliga lager.

Skandinavisternas "kollektiva rörelseschema" kännetecknades av disciplin. Vid ett tillfälle steg studenter från Christiania och Uppsala av vagnarna en bit utanför Lund, bara för att i procession kunna ta sig in till staden. Det var viktigt att framstå som disciplinerade och utmejsla en motbild mot studenternas roll som rumlare. Nationsfanor förekom också i tågen, vilket var innovativt. Den svenska fanan hade knappt använts som ett nationellt samlande tecken på detta sätt tidigare.

Det utspelade sig också ett slags strid om vilka arenor (platser) som skandinavisterna skulle få hålla sina möten på. När de svenska studenterna 1845 skulle resa till Köpenhamn försökte den danska kungen förhindra deras resa utan framgång. Studenterna begärde att få

hålla mötet på Christiansborgs ridhus och fick till slut tillstånd till det. Skälet var att studenterna lättare kunde hållas under uppsikt och inte skulle röra sig i staden. Men huset smyckades på ett sådant sätt att det präglades av studentrörelsen och deras ideal. Efter denna fest hölls en fest "för folket" i Dyrehaven utanför Köpenhamn. Här skymtar ett spel mellan slutna och öppna rum (s. 130). Det var ett ideal att förlägga möten i naturen, till exempel i parker, just därför att naturen hyllades. Man kan dra en parallell till arbetarrörelsens agitation under 1800-talets senaste decennier. Agitationen var för det mesta hänvisad till parker eller till naturen utanför städerna. Parken var en plats för det hotande, det okontrollerade: Pöbeln.

Kvinnorna fanns också med i rörelsen, fast kanske mest i dess utkant – i alla fall om man ser till de direkta handlingarna som möten. Festerna på gator, torg och i parker skapade utrymme för högreståndsdamer att delta i offentligheten och politiken på ett nytt sätt. Men i Danmark ville kungen förbjuda kvinnorna att delta i mötet i ridhuset på Christiansborg, trots att 500 kvinnor var inbjudna. Kvinnorna deltog i slutändan inte, men fanns med symboliskt: De smyckade lokalen med blommor och följde tåget från fönstren i husen.

Efter 1845 blev skandinavismen alltmer rumsren och städad (domesticerad) och "den revolutionära rörelsen kom därmed att bli en del av den framväxande borgerliga politiska kulturen" som Nilsson elegant konstaterar (s. 147). Denna domesticering verkar ha att göra med rörelsens användning av starka estetiska uttrycksmedel, t.ex. handslag, marscher och omfångningar.

I avhandlingens avslutande kapitel, *Politik i rörelse*, kopplar Nilsson sin analys till vår tids politiska skeenden. Närmare bestämt utgår han från tanken på politisk formering och handlingsutrymmen för politisk formering som olika kommunikationsteknologier skapar. Här använder han den tyske sociologen Ulrich Becks diskussioner om hur medborgare i vår tid inte självklart följer demokratins spelregler. Det politiska är en kraft som bryter hierarkier (vilket underförstått inte var fallet för bara några decennier sedan). Denna nya politiska aktionsform kallar han reflexiv modernisering.

Författaren likställer delvis skandinavisternas aktioner med en process som Beck tycker sig se i miljörelsen; den började som en marginell företeelse, för att sedan efterhand formeras. I kommunikationshänseende tycks enligt Nilsson skandinavisterna ha mer gemensamt med miljörelsen än med allmogeprotester-

na 1811. De förra förmådde att interagera och reagera snabbt, vilket inte var fallet för drängarna. Skandinavisterna förmådde också genom ett förtätat estetiskt språk locka människor, vilket inte riktigt var fallet för drängarna. Skandinavisterna använde sig medvetet av skådespel.

Som jag uppfattar det, bildar analysen av skandinavisterna avhandlingens nav. Det är här som författaren skördar de viktigaste analytiska triumferna. Mina främsta invändningar rör hur syftet formulerats, hur de teoretiska perspektiven tydliggörs och hur dessa länkas till etnologisk forskning, användningen av begreppet rörelse samt valet av etnografi som analysmetod. Syftets mångtydighet har jag redan berört. En annan svaghet är att författaren inte tydligare situerar sig inom etnologisk forskning. Han hävdar att analysen pekar på nya möjligheter, vilket jag instämmer i. Men för att detta skall bli trovärdigt krävs en tydligare koppling mellan Nilssons forskning och den nutida etnologin. Det skulle ge hans arbete en större auktoritet och ännu tydligare markera etnologins politiska potential.

En annan kritisk synpunkt rör de teoretiska resonemangen, i vilka författaren alltför lätt överger läsaren. Många teoribildningar nämns som om de vore självklarheter. Att gå in i mer pedagogiska förklaringar av de teorier som forskningen bygger på skulle klargöra både för läsaren och för författaren de fundament som tankebygget vilar på. Nu är det knappast något tvivel om att författaren vet vad han talar om, men problemet ligger snarare i hur han beskriver teorierna och deras tillämpning i analysen.

Begreppet rörelse är det mest centrala. Ett problem är att "rörelse" är mångtydigt och kan betyda förflyttning, transport, en politiserad samling människor och känslsamhet. I avhandlingen används begreppet ibland otydligt och smått förvirrande. Eftersom begreppet är så viktigt, kunde det vara på sin plats att definiera det distinkt och att diskutera dess etymologi. Då hade ordets många bottnar blivit en resurs i framställningen.

Eftersom ett etnografiskt arbetssätt framhålls som centralt, saknar man ett utförligt resonemang kring detta. Etnografi är ingalunda någon oomtvistad metod, i synnerhet i tillämpningen på historiskt material. Normalt sett utför forskaren själv det etnografiska arbetet och blir en självklar referens i arbetet. Men i historiska studier tar iakttagelserna vägen via brev, protokoll och andra skildringar. Etnografins möjlighet till mångbottnade analyser begränsas och kräver sin egen metoddiskussion. I vissa partier av avhandlingen fungerar

beskrivningarna som lysande exempel på hur ett etnografiskt perspektiv är fruktbart i historiskt material. Men i andra fall verkar författaren ha förpassat dessa skildringar till bildtexter och valt att använda etnografiskt sett tämligen platta skildringar som huvudmaterial. I ljuset av detta blir valet av termen "teknografi" mest förbryllande. Ett utförligt resonemang om etnografi hade klargjort för både läsaren och författaren om metodens begränsningar och möjligheter. Ambitionen är vällovlig och Nilsson gör en god ansats. Men frågan är om inte etnografi och teknografi lika gärna kunde bytas ut mot "beskrivning".

Språkligt sett håller avhandlingen en rätt stram och inte så insmickrande akademisk ton. I närläsningarna av materialet spritter den till och läsaren rycks med. Kapitlen som handlar om drängaupproret i Skåne bjuder mer läsmotstånd, medan kapitlen om skandinavisterna är språkligt spritsiga, medryckande och pregnanta. Trots ojämnheter fungerar dock språket väl som helhet.

Den stora förtjänsten med Fredrik Nilssons avhandling är att han bidrar till att öppna dörren till etnologiska analyser av politiska processer. I mycket handlar detta om att introducera begrepp som politik och politisering, men också om valet av empiri. Närläsningen av skandinavisternas aktiviteter visar också etnologins möjligheter inom detta fält, där ämnet har något eget att bidra med.

Vi lever i en värld där en stor del av våra politiska och ideologiska perspektiv utmanas och i värsta fall förvrängs. Ett laddat fält är demokrati, mångfald och pluralism: Vem får vara med och påverka samhället och vem ställer villkoren? Etnologer har studerat politik på olika sätt. Men det är mer ovanligt med studier som tar sig an direkta politiska processer: Politiska partier och politiska rörelser som ideologiska aktörer. Vi står inför komplicerade frågor, vilket denna avhandling också illustrerar. *I rörelse* är en avhandling som tar sin utgångspunkt i perspektiv som behövs inom etnologin och är en avhandling som pekar framåt. Man kan se det som en brist, men jag ser det som en förtjänst: Avhandlingen börjar i en ände och slutar i en annan. Den börjar i den tidiga moderna, svenska politiska historien och slutar i dagens politiska ambivalens. Det perspektivet antyder att studiet av "det politiska" i historien med hjälp av etnologisk metod kan peka mot framtiden och ge redskap för att synliggöra politisering.

Jonas Engman, Stockholm